

İNGİLİS DİLİNDƏ FRAZEOLoji VAHİDLƏRİN KOMPONENTLƏRİ

Qasimov Əli

<https://orcid.org/0009-0003-9826-3553>

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu, Naxçıvan, Azərbaycan.

**Yazışılan müəllif:* aliisa666@yahoo.com; *Tel.:* +994 70 539 35 89

XÜLASƏ

Məqalədə frazeoloji vahidlərdən bəhs edilir. Bu məqsədlə ingilis dilində bir sıra frazeoloji vahidlərin tərkib hissələrinə diqqət yetirilir. Dünyanın müxtəlif dillərində insanın nitq fəaliyyəti prosesində formalaşan ifadələrə rast gəlik. Maraqlıdır ki, əksər dilçilik ədəbiyyatında frazeologiya ilə idiomatiklik eyniləşdirilir. Ekvivalent sözlər kimi idiomatik və frazeologiyadan istifadə olunur. Məqalədə bu məsələyə münasibət açıqlanır. Bundan əlavə, frazeoloji vahidlər müxtəlif elmlərin obyektinə hesab olunur. Lakin əksər alimlər bunu dilçilik elminə aid edirlər. Dilin ayrılmaz vahidləri sayılan frazeoloji vahidlər çoxsaylı etimoloji və leksik-qrammatik xüsusiyyətlərə malikdir. Məqalədə frazeoloji vahidlərin tərkib hissələrinin həmin xüsusiyyətlərin təzahüründə iştirakı əsaslandırılmışdır. Məqalədə göstərilir ki, frazeoloji mənənin əmələ gəlmə mexanizmi, semantik quruluşu və bir sıra qrammatik xüsusiyyətləri tədqiq olunsada, frazeoloji vahidin strukturunun hər bir komponentinin təsir problemi maraqlı və aktual məsələlərdən biri kimi öz araşdırmasını gözləyir. Bu, məqalədə aktual problem kimi təqdim olunur. Frazeoloji vahidlərin ümumi mənası ilə yanaşı, tərkibindəki hər bir komponentin ayrı-ayrı semantik və qrammatik xüsusiyyətləri vardır və onların bu aspektdə öyrənilməsi vacibdir. Məqalədə, əsasən, cümlə formasında olan atalar sözləri və məsələlərin tərkibinə nəzər salınır. Əsas nitq hissələri ilə ifadə olunan ifadələrin komponentləri təhlil edilir. Tədqiqatlar təsdiq edir ki, ingilis dilində frazeoloji vahidlər demək olar ki, bütün əsas nitq hissələrini əhatə edir. Lakin onlar aktivliyinə görə bir-birindən fərqlənir.

Açar sözlər: *dil, söz, bağlayıcı, ifadə, komponent.*

GİRİŞ

İnsanın nitq fəaliyyəti prosesində bir sıra dil faktorları kimi frazeoloji vahidlər də yaranıb formalaşmışdır. İngilis dili frazeoloji baxımdan maraqlı və zəngin dünya dillərindən biridir. Bu dilin frazeologiyası haqqında bir sıra araşdırmalar aparılmışdır. Bu tədqiqatlarda frazeoloji vahidlərin semantik xüsusiyyətləri, təsnifatı, əhəmiyyətli cəhətləri və s. məsələlər işıqlandırılmışdır. Lakin frazeoloji vahidlərin strukturunu təşkil edən tərkib hissələri az öyrənilmişdir. Bu baxımdan, məqalə aktualıq kəsb edir.

MATERIAL VƏ METODLAR

Araşdırma müqayisə, müşahidə, təhlil metodları əsasında aparılmış, material mənbə kimi ingilis dilindəki bəzi frazemlərə müraciət olunmuşdur.

ƏLDƏ OLUNAN NƏTİCƏLƏR

İngilis dilinin frazeoloji vahidlərinin tərkib baxımından araşdırılması xalqın milli-mədəni səviyyəsini təyin etməkdə əhəmiyyətli faktlar verir.

Frazeoloji vahidlərin bir sıra qrammatik xüsusiyyətləri tədqiq edilmişdir. Frazeoloji vahidin strukturunun hər bir komponentinin onun məna və genişlənməsinə təsiri təsdiq edilmişdir.

Frazeoloji vahidlərin tərkibində hər bir komponentin ümumi mənanın üzə çıxarılmasına kömək etməkdən başqa, özünəxas linqvistik xüsusiyyətləri vardır.

Frazeologizmlər dilin üç vəzifəsindən biri olan təsir etmə funksiyasını yerinə yetirilməkdə aktiv vahidlərdəndir. Dilin ekspressivliyini təmin edən frazeologizmlər gündəlik danışq dilində işləklik səviyyəsinin yüksəkliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bu funksiyanın yerinə yetirilməsində frazeoloji vahidlərin tərkib hissələrini təşkil edən nitq hissələrinin xüsusi əhəmiyyəti vardır.

MÜZAKİRƏ

Dünyanın müxtəlif dillərdə və mədəniyyətlərdə idiomatikliyin təzahür formaları ilə qarşılaşırıq. İdiomatiklik həmişə frazeologiya ilə bərabər işlənən sözdür. Daşdığı funksiyalara görə idiomatik ifadələrin xüsusiyyətləri müxtəlifdir. Sabit birləşmələrin tərkib baxımdan zənginliyini əsas cəhət kimi qəbul edən dilçilər onları bir-birinə yaxın eimlərin tədqiqat obyektı kimi dəyərləndirirlər (4). Lakin alimlərin əksəriyyəti frazeoloji vahidləri dilçiliyin obyektı hesab edir.

Dilin dəyişməz birləşmələr sayılan bütöv vahidləri işləndikcə çoxsaylı etimoloji keyfiyyətlər kəsb etmişdir. Frazeoloji birləşmələrdə əsas xarakterik cəhət onların sabitliyidir. Sabitlik məsələsi uzun zamandan bəri frazeoloji vahidlər üçün kateqorial əlamət sayılsa da, bu barədə mübahisələr mövcuddur. "Təəssüf ki, dilçilikdə sabitlik frazeologizmləri müəyyənləşdirən əsas, bəlkə də yeganə meyar kimi, qəbul edilmişdir. Nəticədə, bir çox kateqorial əlamətlər diqqətdən kənar qalmış və frazeologiyanın hələ də dilçilikdə, müstəqil bir şöbə kimi, təsbit olunmasına imkan verilməmişdir. Frazeoloji vahidlərin çox zaman sabit birləşmələr adı ilə verilməsi, əslində, onları həm forma, həm də məzmun baxımından donuq, dəyişilməz hesab etməyimizə səbəb olmuşdur" (2, s. 32). Bu fikirlərə baxmayaraq, yenə də tərkib hissələrinin ayrılmazlığı frazeoloji vahidlərin mühüm meyarı hesab olunur. Bu həm də sintaktik ayrılmazlıq xüsusiyyəti kimi səciyyələnir. Bu baxımdan, mütəxəssislər nəinki sözlərin birləşməsini, hətta cümləni də sintaktik ayrılmazlıq keyfiyyətinə görə qiymətləndirir və atalar sözləri və məsəlləri fərqləndirirlər. Doğrudan da, atalar sözləri və məsəllər sabit ifadələrin ilk örnəyi sayıla bilər. Hazırda bir çox dilçilərin

frazeologiya məsələləri üzərində araşdırmaları davam edir. Müasir frazeologiya təliminin inkişafı Ş.Ballinin adı ilə bağlı olsa da, bu sahədə bir çox dilçilərin əməyi vardır.

Frazeoloji vahidlərin aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

1. Xalqın təfəkkür tarixinin inkişaf xüsusiyyətlərini, milli-mədəni keyfiyyətini aydınlaşdırmağa kömək edir;
2. Hər hansı bir xalqın başqa xalqlarla siyasi, iqtisadi, ictimai-ədəbi əlaqələrini üzə çıxarır.
3. Xalqın məişətində, adət-ənənələrində olan səciyyəvi əlamətlərin müəyyənləşdirilməsində frazeoloji vahidlərin xüsusi rolu vardır.

Yuxarıda qeyd edilənlər baxımından, ingilis dilinin frazeoloji sistemi zənginliyi və məna bolluğu ilə diqqəti cəlb edir. Dünya dilçiliyində frazeoloji vahidlərin çox qədim tarixə malik olması haqqında fikirlər formalaşmışdır. Dilin bu maraqlı faktları ilə bağlı dilçilik elmində müxtəlif baxışlar vardır. Bu mənada, Boduin de Kurtenenin fikirləri diqqəti çəkir. O, frazeologiyaya adi statik dil materialı kimi deyil, linqvistik inkişafın dinamikası kimi yanaşmışdır. Bu mənada, onun morfoloji baxışları maraqlıdır. "Əslində, o, morfolojiyanı dil sisteminin "ruh"u hesab edirdi və sintaksisi "daha yüksək səviyyəli morfolojiya" kimi görürdü (5, s.14). Eynilə, o, təhlildə sabit birləşmələri dəqiq araşdırmanın başlanğıcı kimi müdafiə edirdi.

Frazeologizmlər öz quruluşu, leksik-semantik, funksional-üslub və sintaktik funksiyaları, həmçinin spesifik formalaşma xüsusiyyətləri ilə seçilən dil vahidləridir. Frazeologiyanı və stilistika elmi ilə birlikdə tədqiq edən tanınmış dilçi alim prof. . E.F.Polivonovdur. Bu fikri müdafiə edən digər alim isə V.V.Vinoqradovdur. O, elmi araşdırmalarında frazeoloji birləşmələri toplayır və onları semantik cəhətdən qruplara ayırır. E.D.Polivanov və V.V.Vinoqradovun frazeologiya haqqında irəli sürdüyü fikirlər bu sahədə bir çox tədqiqatların yaranmasına stimül yaratmışdır. Araşdırmaların çoxluğuna baxmayaraq indiyə qədər frazeologiyanın elm kimi qəbul edilib-edilməməsi ilə bağlı fikirlər tam həllini tapmamışdır. İdiomatik frazeologiya, frazeoloji birləşmələr və statik ifadələr (atalar sözləri və cümlələrin digər frazeoloji ekvivalentləri) arasındakı bir neçə fərqli əsaslanaraq bəzi alimlər frazeologiyanı dar və geniş mənada şərh edirlər. Geniş mənada başa düşüldükdə (L.P.Smit, V.P.Jukov, V.N.Teliya, N.M.Şanski) atalar sözləri və məsəllər, xalq yaradıcılığına aid ifadələr, bir sıra nitq formaları (salam, vida ifadələri) də frazeologiyaya daxil edilir. Amma geniş miqyasda frazeologiyanın başa düşülməsi probleminin hələ də öz həllini tapmadığını söyləmək olar. Frazeologiyanın dilçiliyin xüsusi sahəsi kimi inkişafı çətin yollardan keçmiş, bəzən onun müstəqil elm sahəsi olmasına tərəddüdü baxışlar yaranmışdır. İngilis dilinin məşhur tədqiqatçılarından olan A.İ. Smirnitiski frazeologiyanın dilçiliyin ayrıca bir sahəsi olmasının tərəfdarı idi. O qeyd etmişdir ki, frazeologiyanı ayrıca bir sahə kimi tanıyırsaq, onu ayrıca elm adlandırma bilmərik (3). Leksikologiyanın bir qolu olan frazeoloji birləşmələrin, dilin sintaktik hissəsində öyrənilməli olması fikri də maraqlıdır.

Yaranma tarixinə görə, frazeoloji vahidlər fərqlidir. Onların bəziləri nağıl mənşəlidir, digərləri mifoloji hadisələrlə bağlıdır. Harada və necə yaranmasından asılı olmayaraq, frazeoloji vahidlərə hər zaman maraq olmuşdur və onlar xalq və ümumbəşər müdrikliyini zamandan-zamana, nəsildən-nəslə ötürmüşdür. Bu cəhətdən frazeoloji vahidlər beynəlxalq xüsusiyyət daşıyır. Belə ki, dillərdən, xüsusilə də ingilis dilindən başqa dillərə müxtəlif ədəbi əsərlərin tərcüməsi ilə yayılan və ya digər dillərdən ingilis dilinə tərcümə edilərək işlənən frazemlər xalqlar arasında ortaqlıq dil vahidlərinin formalaşdırılmasına zəmin yaradır. Mütəxəssislər bu prosesin tarixən həyata keçirildiyini və indi də aktual olduğunu qeyd edirlər. Frazeoloji vahidlər dövrün dəyərlərini mənimsəyir. Onların mənasını anlamaq həyat, cəmiyyət, dünya haqqında bilikləri artırmaq imkanı ilə bağlıdır. Bu mənada, dillə cəmiyyət arasındakı qarşılıqlı əlaqəni nümayiş etdirməsinə görə frazeoloji tədqiqatların rolu böyükdür. Frazeoloji vahidlər dilin lüğət tərkibinin formalaşdırılmasına zənginləşməsinə xüsusi struktur kimi çox əhəmiyyətlidir.

Müasir dilçiliyin ən mühüm sahələrindən biri olan və bir çox dilçilərin getdikcə daha çox marağına səbəb olan frazeologiya sahəsi durmadan inkişaf edir. Təbii ki, bu sahədə aparılan tədqiqatların uğuru təkcə hər hansı bir dili yaxşı bilməkdən ibarət deyil, həm də tərcümə, tərcümə nəzəriyyəsi və onlarla bağlı olan, həll olunan və həll olunmayan problemlərdən asılıdır. Bundan əlavə, xalqın yaşayış şəraitini, inkişaf səviyyəsini, adət-ənənələrini bilmək, onların mahiyyətini anlamaq, hiss və dərk etmək də vacibdir.

İndiyə qədər frazeoloji mənanın əmələgəlmə mexanizmi, semantik quruluşu, frazeoloji vahidlərin bir sıra qrammatik xüsusiyyətləri tədqiq edilmişdir. Frazeoloji vahidin strukturunun bir komponentinin ona təsiri problemi maraqlı və aktual məsələlərdən biridir. Frazeoloji vahidlərin tərkibində hər bir komponentin semantik və qrammatik xüsusiyyətləri və əhəmiyyəti vardır. Məsələn, aşağıdakı örnəyə nəzər salaq:

Absence makes the heart grow fonder (6). (Yoxluq qəlbi daha çox sevir).

There's smoke, there's usually fire (6). (Tüstü olan yerdə od var).

Bu frazemlərin tərkibində işlənən nitq hissələrindən isim çoxluq təşkil edir. Lakin onların formalaşmasında fəelin rolunu inkar etmək olmaz.

A watched pot never boils (6). (Baxılan qazan heç vaxt qaynamaz).

Bu frazeoloji vahidin tərkibi fəli sifət-isim-zərf və feildən ibarətdir.

Atalar sözləri və məsəllər səviyyəsində olan frazemlər, əsasən, cümlə şəklində olur və onların tərkibi, əsasən, əsas nitq hissələri ilə ifadə olunan sözlərdən təşkil olunur. Frazeoloji vahidlərin tərkibində, demək olar ki, bütün əsas nitq hissələri iştirak edir. Lakin işlənmə aktivliyinə görə nitq hissələri bir-birindən fərqlənir. Bu baxımdan, sifət və say da diqqətə dəyər nitq hissələrindəndir. Sifət nitqin ifadəsinin parlaq

səciyyəvi hissəsidir. O, təsvir olunan fenomenin müvafiq və konnotativ xüsusiyyətləri haqqında fikir formalaşdırma bilir və nitqin forma və məzmununa gözəllik verir. Tərkibində sifət və sayın iştirak etdiyi frazemlərə nəzər salaq:

The squeaky wheel gets the grease (6). (Cırıltılı təkər yağ alır).

Two heads are better than one (6). (İki baş birdən yaxşıdır).

Two wrongs don't make a right (6). (İki səhv bir doğru yaratmır) və s.

Frazeoloji birləşmələrin tərkibindəki komponentlərin öyrənilməsi onların semantik cəhətini müəyyənləşdirən və təsvir edən xüsusiyyətləri üzə çıxarır. Frazeoloji vahidlərin əmələ gəlmə yollarının müəyyənləşdirilməsi, onların leksik-semantik aspektlərinin aydınlaşdırılması, nitq hissələrinin frazemik funksiyalarının təyin edilməsi baxımından da frazeoloji vahidlərin tərkibinin öyrənilməsi önəmlidir.

Müasir dilçilikdə frazeoloji tərkibin formalaşmasında semantik və qrammatik cəhətlərin açarı rolunda çıxış edən dil vahidlərinin böyük əhəmiyyəti vardır. Frazeoloji vahidin strukturuna daxil olan ayrı-ayrı sözlərin linqvistik materialda öyrənilməsi müxtəlif komponenti frazemlərin spesifikliyini, onlarda qrammatik kateqoriyaların fəaliyyət xüsusiyyətlərini yetərincə üzə çıxara bilir. Frazeoloji vahidlərin tərkibinin öyrənilməsi ilə müxtəlif komponentlərin fərqləndirilməsi, dilin frazeoloji sisteminin daha fəal hissəsinin müsbət semantikaya malikliyi, frazeoloji vahidlərin komponent tərkibinin nitq hissələri ilə genişlənməsi məsələlərinə aydınlıq gətirmək mümkündür.

İngilis dilinin frazeologiyası üzərində aparılan araşdırma göstərir ki, tərkibində isimləşən feli sifətin işləndiyi frazemlər də vardır:

God helps those who help themselves (6). (Özünə kömək edənə Allah kömək edir).

İngilis dilindəki frazemik dil faktlarında felin üstünlük təşkil etdiyi nümunələr də az deyil:

If you play with fire, you'll get burned (6). (Odlu oynasan, yanacaqsan).

Frazeoloji vahidlərin tərkibinin genişlənməsi hadisəsini əks etdirən aşağıdakı nümunədə isimlər daha çox işlənmişdir:

People who live in glass houses should not throw Stones (6). (Şüşə evlərdə yaşayan insanlar daş atmamalıdır).

Dil sistemində müxtəlif komponentli frazeoloji vahidlər toplusunun mənasında həm konkret, həm fərqi, həm də yalnız verilmiş vahidə xas olan xarakteristikanın olması ilə müəyyən edilən semantik əlaqələr vardır. Hər bir komponentin semantikasi və bir sıra vahidlərdə mövcud olan ümumi inteqrasiya

elementlərin frazeoloji vahid mənasında əlaqəsi vahidin sistemdəki yerini və digər frazeoloji vahidlərlə əlaqələrinin xarakterini müəyyən edir.

Məlumdur ki, frazeoloji birləşmələr məcazi-mənəvi xarakter daşıyan birdən çox müstəqil ləksemin birləşməsindən ibarət dil vahidləridir və ədəbi dilin lüğət tərkibinin inkişafı və zənginləşməsi məsələsində, ədəbi dil normalarını müəyyənləşdirərkən leksik-qrammatik xüsusiyyətlərə müraciət edilir. Frazeologiya bu xüsusiyyətlərə dayanaraq müəyyən spesifik qanunlar əsasında inkişaf edir. Ona görə də obrazlı fikirləri əks etdirən frazeoloji vahidlərin tərkibinin tədqiqi dilin inkişafını, zənginləşmə yollarını şərtləndirən amillərdən biri kimi dəyərlidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Arsenteva E. *Phraseology in Multilingual Society*. Cambridge Scholars Publishing Cambridge Scholars Publishing. Copyright, 2014, 12 p.
2. Bəşirova N. Müasir ingilis dilinin frazeoloji sisteminin spesifik xüsusiyyətləri. *Dil və ədəbiyyat*, IX cild, №4, 2019, s. 32-38.
3. A.İ.Smirnitski “Лексикология английского языка / Под ред. В. В. Пассека. М.: ИЛ, 1956 (2-е изд.), 1998, 269 с.
4. Тагиев М. Т. *Глагольная фразеология современного русского языка (опыт изучения фразеологических единиц по окружению)*. Баку: Маариф, 1966, 250 с.
5. Виноградов, В.В. 1963. *Бодуэн де Куртене*. Москва Издательство Академии Наук СССР, 1963, 384 с.
6. [50 Common Proverbs in English. https://www.engvid.com](https://www.engvid.com) >

ABSTRACT

COMPONENTS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH

Gasimov Ali

The article deals with phraseological units. For this purpose, attention is paid to the constituent parts of a number of phraseological units in English. In different languages of the world, we find expressions formed in the process of human speech activity. It is interesting that phraseology and idiomaticity are equated in most linguistics literature. Idiomatic and phraseology are used as equivalent words. The article explains the attitude to this issue. In addition, phraseological units are considered the object of various sciences. But most scientists attribute it to the science of linguistics.

Phraseological units, which are considered integral units of the language, have numerous etymological and lexical-grammatical features. In the article, the participation of the constituent parts of

phraseological units in the manifestation of those features is justified. The article shows that although the formation mechanism, semantic structure and a number of grammatical features of the phraseological meaning have been studied, the problem of the influence of each component of the structure of the phraseological unit awaits its investigation as one of the interesting and relevant issues. . This is presented as an actual problem in the article. In addition to the general meaning of phraseological units, each of its components has separate semantic and grammatical features, and it is important to study them in this aspect.

The article looks at the composition of proverbs and proverbs, which are mainly in the form of sentences. The components of expressions expressed by the main parts of speech are analyzed. Studies confirm that phraseological units in English cover almost all the main parts of speech. But they differ in their activity.

Key words: *language, word, conjunction, expression, component.*